

MITCHELL, B. J. — TANIS, N. E. — JAFFE, J.: Cost analysis of library functions. A total system approach. Greenwich, Conn., Jai Press. 1978. 192 p. /Foundations in Library and Informations Science, 6.vol./

Könyvtári funkciók költségelemzése. Átfogó rendszer-megközelítés

Viszonylag újkeletű az amerikai szakirodalomban a könyvtárak gazdasági szempontból történő vizsgálata. A gazdaságossági, hatékonysági megfontolások előtérbe kerülését általánosságban az váltotta ki, hogy ma az USA könyvtárainak szinte kivétel nélkül szembe kell nézniük

a szorosabbá váló költségvetés és a gyorsan növekvő költségek közötti ellentmondás által okozott gondokkal. (A téma fontosságára utaló következtetéseket vonhatunk le egyébként abból is, hogy a rangos *Library Trends* c. szakfolyóirat 1979. évi nyári számát az egyetemi és főiskolai könyvtárak gazdasági kérdéseinek szentelte.) Az e tanulmányban ismertetett programot is ilyen gondok megoldási eszközéül szánták. A Kaliforniai Állami Egyetem (Northridge) 1976-ban indította költségelemzési vizsgálatát, amely lényegében a könyvtári feladatok ellátása során keletkező költségek pontos meghatározására irányult. A kötet részletesen ismerteti az azóta is folyamatosan működtetett programot: kilenc függeléke tartalmazza mindazon anyagokat, amelyek szükségesek a program más könyvtárakban való adaptálásához, a fontosabb fogalmaktól kezdve a kinyomtatott listákon át a gépi programok leírásáig. Mikrofilmlapokon mellékeltek a könyvhöz az 1976–77-es költségvetési év összes kapott adatát.

A program összeállítói szerint számos előnnyel kecsegtet a könyvtári munkafolyamatokhoz kapcsolódó tényleges költségek ismerete. Egyebek közt lehetővé válik az ún. „információs profit” kimutatása. (A könyvtár ugyanis erőforrásokat használ fel az információk szolgáltatása érdekében, az információszolgáltatás egységköltségének csökkentése növeli az „információs profitot” — azaz az erőforrások felhasználása folytán keletkező eredményt — ehhez viszont elengedhetetlen a költségek ismerete.) Noha az így „definiált” profit értelmezése vitatható, az kétségtelen, hogy a tényleges költségek ismeretében a könyvtár könnyebben tehet eleget a társadalommal, az anyaintézménnyel stb. szemben fennálló beszámolási kötelezettségének. A költségelemzési eljárás során tisztázódhatnak egyes fogalmak és az eredmények megkönnyíthetik bizonyos (munkaerőgazdálkodási, tervezési stb.) döntések hozatalát. A program modellként szolgálhat más könyvtárak számára is.

Annak ellenére, hogy a szerzők elismerik a dologi költségek fontosságát, a program csak az időben és pénzben kifejezett munkaerőköltségekre összpontosít. A kialakítás során a program elemző szakembere sorra vette az összes könyvtári tevékenységet (a munkafolyamatok azonosítható elemi részeit – pl. bibliográfiai adatok megadása), a tevékenységeket főbb feladatkategoriákba (pl. bibliográfiai ellenőrzés) sorolta, azonosította a könyvtár lényegesebb funkcióit (pl. katalogizálás), s minden feladatot a megfelelő funkcióhoz rendelt. Ezt követően meghatározták a szervezeti egységeket és a könyvtári munka „termelési egységeit”, legvégül pedig elkészítették a költségekre vonatkozó havi és kumulált jegyzékek számítógépes programjait. Az így létrehozott rendszer a könyvtár funkciók szerinti költségeinek elemzésére alkalmas azért, hogy különböző csoportosításokban és lebontásokban adja meg a funkcióköltségeket.

Módszertani feladatként meg kellett oldani a könyvtári munka „termelési egységeinek” meghatározását az egyes területek (feldolgozás, referenz stb.) sajátosságainak megfelelően. Az összemérhetőség biztosítására átváltási tényezőket kell alkalmazni. (Pl. a feldolgozási munka alapvető „termelési egysége” az állományba vett „kötet”, ugyanakkor a különböző feldolgozott dokumentumtípusok – folyóiratok, mikrofilmek stb. – „kötetre” történő átszámítása az átváltási tényező segítségével oldható meg, mégpedig attól függően, hogy az adott típus feldolgozása átlagosan mennyi idő alatt valósul meg.) A tevékenységek, feladatok, ill. funkciók listájának összeállítása márcsak azért sem bizonyult egyszerűnek, mivel a tényleges tevékenységek nem feltétlenül egyeznek meg a működési szabályzatban rögzített tevékenységekkel. (A költségelemzési módszer tehát a valóságos helyzet felméréséhez is hozzásegít. Megjegyzendő azonban, hogy a tevékenységek, feladatok, ill. funkciók listája csak akkor lehet következetes, ha a tényleges tevékenységek is racionálisan szervezettek.)

A LIBFCOST elnevezésű gépi program a költségeket alapvetően az alábbiak szerint közli: az egyes feladatokra fordított munkaidő az alkalmazottak kategóriái szerint szervezeti egységenkénti bontásban; az egyes feladatok költségei az előbbinek megfelelő összeállításban; a funkcionkénti munkaidő- és költségárfordítások; az adminisztrációra és az egyéb tevékenységekre fordított munkaidő és költségek. Mindezen adatok alapján belső (a könyvtár szervezeti egységei között) és külső (a különböző könyvtárak megfelelő szervezeti egységei között) összehasonlításokra van mód. Az esetleges eltérések lehetnek várhatóak (pl. nagyobb létszámú könyvtár esetében magasabb betanítási költség) és előre nem láthatók (pl. azonos feladatok lényegesen eltérő költségintékek melletti teljesítése). Az adatok elemzésekor nem árt különösen óvatosnak lenni a várható különbségek értékelésénél: a várt különbség gyakran nem a kézenfekvő ok következménye (pl. a magasabb betanítási költség lehet eredménye a rosszul átgondolt betanítási programoknak is). A szerzők szerint a könyvtárak közötti összehasonlítás a funkciók összevetésével a legegyszerűbb. Amennyiben költségeltérés mutatkozik, a két feladatlista összehasonlítása adhat választ az eltérés okára. Amennyiben többé-kevésbé a feladatlisták is megegyeznek, a költségeltérés eredhet a munkaerő hasznosításának eltérő szintjéből, de okozhatja a különbséget a kezelt anyag mennyisége is (amikor valamelyik intézmény a skálagazdaságosság előnyeit élvez). Éppen ennek alapján lehet megérteni a módszer alapvető korlátozottságát, a könyvtári tevékenységek ugyanis a legváltozatosabb módokon eredmé-

nyezhetik a funkciók teljesülését. Az összehasonlítás tehát csak igen alaposan és részletesen történhet, ellenkező esetben ugyanis nem az eltérések valódi okaira derül fény.

Ahogy azt a tanulmány szerzői is elismerik, a költségelemzési módszer fentebb vázolt típusa még csak az első lépéseket jelenti a könyvtári erőforrások optimalizálása terén. Elemzésük ugyanis nem költség – haszon elemzés, azaz a rendszer által gyűjtött, rendezett és közreadott adatok nem elég kifinomultak ahhoz, hogy a haszonra (és ezáltal a minőségre is) utaljanak. Ugyanakkor a költségelemzés révén jónéhány értékes és használható információhoz jutott a Kaliforniai Állami Egyetem Könyvtára: megállapították a számítógépes adatbázisok használatának tényleges költségét (a MEDLINE használata pl. kutatóként átlagosan 7,71 \$-ba került); a könyvtárközi kölcsönzéshez kapcsolódó költségeket (a költségvetések zsugorodásával feltehetőleg ugrásszerűen növekszik a könyvtárközi kölcsönzés szerepe, ez pedig a könyvtár távlati irányításának szempontjából egyáltalán nem közömbös) stb. Nem egy esetben éppen a költségelemzés eredményei tették lehetővé, hogy a könyvtár pótlólagos költségvetési eszközökhöz jusson.

A leírt módszer tehát nem tekinthető valamiféle „csodaszernek”, a szerzők kinyilvánított célja a terület további kutatására való ösztönzés volt. E célnak pedig a leírás – úgy tűnik – megfelel, méghozzá oly módon, hogy egyben a továbblépéshez hasznos segédeszközt is nyújt. Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt a körülményt, miszerint a hatékonysági követelmények érvényesítése napjainkban a könyvtári és hasonló intézmények számára sem elhanyagolható. Természetesen az adott terület sajátosságainak megfelelően a minőségi kritériumoknak mindenképpen helyet kell kapniuk az elemzésekben.

HEGEDŰS PÉTER